

Nationalsocialismen i Sverige

Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakärven: En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Avhandling från Historiska institutionen i Göteborg nr 2. 527 s. Munkedal 1990.

Heléne Lööw disputerade i maj 1990 vid Göteborgs universitet på en avhandling om nationalsocialismen i Sverige, ett ämne som före henne behandlats av endast några akademiska forskare. Författaren säger sig ha haft ambitionen att nyansera och fördjupa denna tidigare forskning, och det visar sig även att hennes grepp är mer analytiskt än föregångarnas.

I Sverige grundades på 1920- och 30-talen ett otal fascistiska och nazistiska organisationer, vilka än splittrades, än gick samman, bytte namn och intrigerade mot varandra, scener som är välkända från de flesta europeiska länder, inklusive vårt eget. "Detta myller av människor och sammanslutningar skapar en komplicerad bild av utbrytningar, koalitioner och maktkamper, vilka är en bok i sig". Som orsaker till splittringen anger Lööw bl.a. avsaknaden av en samlande ledargestalt och att de olika grupperingarna leddes av viljestarka och excentriska personer som hade svårt att inordna sig i en samlingsrörelse, iakttagelser som också de lika gärna kunde gälla Finland.

Det första nationalsocialistiska partiet, Svenska Nationalsocialistiska Frihetsförbundet (SNFf), grundades redan 1924 av bröderna Gunnar, Sigurd och Birger Furugård, vilka under en resa i Tyskland på våren 1922 kommit i beröring med den tyska nationalsocialismen. I kretsen kring Elof Eriksson och dennes antisemitiska tidskrift *Nationen* bildades Sveriges Fascistiska Kamporganisation (SFKO), som var fascistiskt inspirerad och till vars stiftare hörde bl.a. furiren Sven Olov Lindholm. Dessa organisationer antog 1929 båda nya namn, Svenska Nationalsocialistiska Bonde- och Arbetarföreningen (SNBA) respektive Sveriges Nationalsocialistiska Folkparti (SNFP), och gick följande år tillsammans med en tredje organisation, det nybildade Nysvenska Förbundet, samman i Nysvenska Nationalsocialistiska Partiet (NSNP), vilket i sin tur vid årsskiftet 1930/1931 bytte namn till Svenska Nationalsocialistiska Partiet (SNSP). I det nya samlingspartiet var veterinären Birger Furugård "Riksledare", medan Sven Olov Lindholm var redaktör för partiets tidning *Vår Kamp*. Mellan Furugård och Lindholm uppstod dock snart ideologiska och personliga motsättningar, vilka ledde till att Lindholm som företrädare för en mer socialistiskt betonad linje blev utesluten i januari 1933. Lindholm och hans anhängare grundade därefter omedelbart ett eget parti, Nationalsocialistiska Arbetarepartiet (NSAP). De båda natio-

nalsocialistiska organisationerna, som till en början var i stort sett jämstarka vad antalet lokalavdelningar beträffade, fick hösten 1933 konkurrens av det överklasspräglade Nationalsocialistiska Blocket (NSB). Vid sidan av dessa tre "stora" grupperingar verkade ett stort antal mindre rörelser och enskilda personer, vilka tidvis samarbetade med de tre huvudriktningarna.

En fjärde större rörelse uppstod 1934, då Sveriges Nationella Ungdomsförbund/Sveriges Nationella Förbund (SNF), som en längre tid orienterat sig mot nationalsocialisterna, definitivt bröt med moderpartiet, högern, och etablerade sig som ett fristående politiskt parti. Vid brytningen medföljde två av högerens riksdagsmän, men dessa mandat gick förlorade vid riksdagsvalet 1936, trots att SNF fick drygt 31 000 röster. De nazistiska/fascistiska/högerextremistiska partierna var därefter aldrig representerade i riksdagen. Inom denna sektor uppträdde 1938 ytterligare Socialistiska partiet (SP), som ursprungligen varit vänstersocialistiskt, men sedermera alltmera utvecklade sig i riktning mot nationalsocialismen.

Efter riksdagsvalet 1936, där SNSP erövrade endast 3 000 röster mot NSAP:s drygt 17 000, gav Furugård upp och uppmanade sina återstående anhängare att ansluta sig till Lindholm, som därmed framstod som den svenska nationalsocialismens obestriddige ledare. Lindholm tonade 1938 ned det tyskinspirerade i sitt parti bl.a. genom att döpa om det till Svensk Socialistisk Samling (SSS) och genom att låta Wasakärven ersätta hakkorset. Ideologiskt sett gick partiet dock alltmer högerut, sedan den tidigare dominerande vänsterflygeln tunnats ut genom avhopp. Under kriget företrädde en falang en tyskvänlig linje, medan en annan ville hålla distans till Tyskland. Att SSS skulle ha mottagit ekonomiskt understöd av tyska myndigheter har varken den tidigare forskningen eller Lööw funnit belägg för, men däremot har det entydigt framgått att de två "stora" högerextremistiska grupperingarna SNF och SP, den s.k. nationella oppositionen, erhöll bidrag för utgivandet av sina tidningar *Dagsposten* och *Folkets Dagblad*. Detta rimmar väl med de iakttagelser som har kunnat göras om stormakters strategiska agerande både före och efter Tredje rikets dagar; man satsar på de grupper som har inflytande i det samhälle man önskar påverka, och inte på splittergrupper, dessa må sedan vara hur ideologiskt närstående som helst. Enligt uppgift hade tyskarna dock inte någon verklig tilltro till SNF, vilket bedömdes som alltför liberalt och kraftlöst. "Däremot knöt de stora förhoppningar till vissa inom NSAP/SSS:s ledning samt till Bondeförbundet och SP". "Svenska grupper" sades även arbeta för en sammanslagning av Bondeförbundet, NSAP/SSS och SP. På tyskt håll var man skeptiskt inställd till Bondeförbundets ledare Bramstorp, som helst borde ersättas med en "enkel men hård agrar". — Tankegångar som påminner

om dessa utvecklades bl.a. vid de samtal republikens president Risto Ryti förde under fortsättningskriget med tyska sändebudet i Helsingfors, Wipert von Blücher, och andra tyska dignitärer. Det var därvid ofta tal om den finska "bondedemokratin", som var väsensskild från de plutokratiska demokratierna, och därför – utvecklad i auktoritär riktning – skulle kunna accepteras av Tyskland sedan nazismen segtrat i den pågående kraftmätningen med demokratin och bolsjevismen. Även Hitler själv hänvisade i flera sammanhang i positiva ordalag till denna finländska "bondedemokrati". Bakgrunden till detta var måhända den, att man tänkte sig att Sverige och Finland – vilka inte erövrats av tyskarna med vapenmakt – skulle tolereras i det nya av Tyskland behärskade Europa, om de omvandlade sig till auktoritära "bondedemokratier".

När beskedet om att Tyskland kapitulerat kom den 10 maj 1945, tog SSS:s ortsgrupp i Göteborg ned fanan i fönstret av fruktan för att den seggerrusiga folkmassan skulle storma partilokalen. Förstämning och förvirring rådde inom partiet, men man beslöt trots allt att fortsätta verksamheten. Denna gick dock trögt under efterkrigsåren, och 1950 fattades beslut om nedläggning. Lindholms parti hörde till de få rörelser vilka en gång kallat sig nationalsocialistiska som överlevde kriget. Lindholm uppges själv ha sagt sig vara den ende nazistledaren i världen som avgått med pension.

Löow har koncentrerat sig på de två huvudgrupperingarna, SNSP och NSAP/SSS, men uppehåller sig av naturliga skäl för det mesta kring den sistnämnda. SSS engagerade sig starkt för ett svenskt deltagande i vinterkriget, och c:a 150 medlemmar, inklusive ledaren, anmälde sig som frivilliga. Lindholm blev dock inte antagen till Svenska Frivilligkåren (som Löow kallar Svenska Frivilligbataljonen; så hette den svenska frivilligformationen i början av fortsättningskriget), eftersom detta hade försvårat rekryteringen av arbetarungdom.

SSS intog också annars en ytterst positiv attityd till vårt land, som tog sig uttryck bl.a. i att Finland inte innefattades i ett i februari 1941 utfärdat förbud att odla förbindelser med befryndade rörelser i utlandet. Till dem i Finland som inte ställde sig avvisande till ett samarbete med SSS hörde den i oktober 1940 bildade grupperingen Luova Työ, vilken uttryckligen uppställde Lindholm-rörelsen som en förebild och presenterade sig själv som en "nationell arbetarrörelse". Denna starkt äktfinska organisation, som var ett av de talrika "sidospårn" inom den nationalsocialistiska rörelsen i Finland, blev dock inte långlivad.

Även det stora "korståg" mot bolsjevismen som Hitler satte igång sommaren 1941 utövade en lockelse på de svenska nazisterna, som på nytt i stora skaror sökte sig under de finska fanorna. De grundade t.o.m. en egen sammanslutning vid Hangöfronten. "I augusti 1941

bildades bland SSS:s frivilliga på Hangö i Finland organisationen Sveaborg. Sveaborg var ursprungligen en vanlig politisk enhet inom partiet men kom snabbt att utvecklas till en ersättare för SA/Frontavdelningarna och till en organisation för partiets frivilliga i Finland och det tyska Waffen-SS. Vid Sveaborgarnas återkomst till Sverige 1941 (på ett annat ställe skriver Lööw att Svenska Frivilligbataljonen återkom till Sverige "på nyåret 1942", vilket bättre överensstämmer med verkligheten) gav Lindholm Sveaborgsledningen i uppdrag att skapa en riksledning för partiets frontavdelningar." – Hösten 1941 inträffade således det anmärkningsvärda, att såväl inhemska och rikssvenska som tyska nazister hade organiserad verksamhet i Finland; en NSDAP-avdelning för i landet bosatta tyskar hade bildats redan i början av 1930-talet, och den tolererades även under fortsättningskriget av myndigheterna (under vinterkriget hade verksamheten däremot legat nere).

Sveaborg bildades "på Hangö" den 3 augusti 1941 av sju frontmän vid andra och tredje plutonen inom andra kompaniet av Svenska Frivilligbataljonen. Lööw uppger vidare att Sveaborg kom att successivt utvidgas under vinterkriget (hon avser självfallet fortsättningskriget). "Den ursprungliga avdelningen fick underavdelningar – sektioner, block och s.k. korsun, som bestod av 6-10 personer". De svenska nazisternas engagemang fortsatte även vid östfronten, efter det att frivilligbataljonen skeppats hem, nu som Kampavdelning Hallberg-Cuula (uppkallad efter partiets propagandachef Gösta Hallberg-Cuula, som stupat) och Tropp Karhumäki. Författaren hävdar att "de" tillsammans hade "mellan 300 och 400 medlemmar under perioden" och att ett femtiotal stupade i striderna i Finland. Dessa siffror är sannolikt tilltagna något i överkant, eftersom själva frivilligbataljonens totala manskapsstyrka uppgick till 720 man, och sammanlagt drygt åttio rikssvenskar stupade under hela kriget, de flesta under de hårda avväjningsstriderna sommaren 1944.

Det är knappast rimligt att anta att ungefär hälften av de frivilliga hade varit nazister, men många var det, så många att det väckte åtskilligt med negativ uppmärksamhet. I den nyutkomna historiken *Svenska Frivilliga i Finland 1939–1944* (1989) omtalas att svenske militärattachén i Helsingfors, major G.M. von Stedingk i en rapport till sin regering och chefen för försvarsdepartementet av 17.12.1941 beräknade att antalet "sympatisörer eller intresserade" hade varit ca: 220–230. Här meddelas även att bataljonsledningen i början av oktober utfärdat ett uttryckligt förbud mot all politisk aktivitet.

Lööws opus på inemot femhundra sidor har obestridliga förtjänster, men även vissa brister, särskilt i fråga om detaljer. Avhandlingen är uppdelad på ett stort antal "delundersökningar", som författaren kallar dem, vilket gör att helhetsintrycket blir något splittrat. I sin

översikt av tidigare forskning konstaterar Lööw att Eric Wärenstams 1970 utgivna *Fascismen och nazismen i Sverige* "ger en ovärderlig tillgång till sakupplysningar men besvarar icke tillfullo de frågor författaren inledningsvis ställer." Det är svårt att bedöma om Lööws eget arbete uppfyller detta krav bättre, helt enkelt av den anledningen att de frågor hon ställer är så många. Minst 10-15 procent av utrymmet i boken går vidare åt till att tala om vilket nästa steg är, vilket måhända är renlärt vetenskapligt sett, men synnerligen irriterande för läsaren. Därtill redogör författaren ofta tämligen mångordigt för omständigheter som inte förefaller relevanta. Ett citat (ur avsnittet om den svenska säkerhetstjänstens historia, som kompletteras med en detaljerad tabell över säkerhetstjänstens kostnader åren 1939-1945!) må belysa detta:

Den säkerhetstjänst som byggdes upp var således mycket personalkrävande och polisen behövde därför rekrytera personal i stort antal. Eftersom säkerhetstjänstens arbete var mycket känsligt måste personalen dessutom vara pålitlig. Jag kommer här att redovisa de anställdas antal, ålder och könsmissiga sammansättning. En sådan studie har inte gjorts tidigare. Redovisningen är begränsad till centralbyråns personal, eftersom det är den enda del av säkerhetstjänsten för vilken uppgifter finns tillgängliga. Det förtjänar påpekas att antalet anställda inom säkerhetstjänsten, då som nu, var hemligt. Det är därför svårt att göra en uppskattning av hur många polismän som mellan åren 1939 och 1945 var involverade i säkerhetstjänstens arbete, men det torde röra sig om åtskilliga tusen.

Den organisation som kom att byggas upp var, som antytts inledningsvis, mycket personalkrävande. Personal behövdes för brevcensur, inre och yttre spaning, telefonavlyssning, administrativt arbete, granskning av beslagtaget material etc. Till de höga befattningarna rekryterades uteslutande högre polis- och statstjänstemän såsom polisintendenterna landsfogdar, polismästare, landshövdingar o s v. Vilka rekryterades då till de lägre tjänsterna?

Ovanstående passus illustrerar enligt mitt förmenande även de svårigheter författaren stundtals har att komma till saken, utan att låta resonemanget löpa runt i cirkel. I kapitlet 'Idéer och handlingsprogram' konstaterar hon inledningsvis att "undersökningen" omfattar endast tre delar av den nationalsocialistiska idévärlden. "Dessa är antisemitism/rasideologi, antimarxism och antidemokrati. Att just dessa valts som studieobjekt bottnar i att de var centrala beståndsdelar i den nationalsocialistiska tankevärlden". Lööw redogör därefter för några svenska kollegers uppfattning om vad som var den skandinaviska fascismen ideologiska huvudkomponenter (rasism och antisemitism, nationalism, antimarxism och och antikapitalism) och säger sig för egen del när det gäller de svenska rörelserna vilja tillfoga "Führerideologin och folkgemenskapstanken." Några rader senare

ställs frågan (med fetstil): Vilka beståndsdelar ingick i den svenska nationalsocialismens idévärld?

Vid genomläsning av kapitlet blir den förbryllade läsaren dock varse, att författaren hela tiden haft situationen i sin hand. Måhända det här helt enkelt rör sig om manér som den enligt uppgift högtstående svenska forskarutbildningen påtvingar skribenterna? En allvarigare brist är att författaren, sedan hon inledningsvis utgående från Stanley G. Paynes välkända schema "definierat de svenska partierna i grupper", underlåter att berätta hur hon nått fram till resultatet att SNSP, NSAP/SSS, NSB och SP var nationalsocialistiska partier, SFKO och Nysvenskarna fascistiska samt SNF och Kyrkliga Folkpartiet högerextremistiska. Under dessa förhållanden har läsaren ingen möjlighet att bilda sig en uppfattning om huruvida resonemanget är riktigt.

Det följande avsnittet, som bär titeln Debatten om nationalsocialismens och fascismens väsen, gör ett något osystematiskt och "tunt" intryck. Här relateras endast några förklaringsmodeller, och ett enda arbete, *National Socialism and the Religion of Nature* av Robert A. Pois lyfts fram. Huruvida detta antyder att Löow önskar hänföra sig själv till den forskningstradition som betraktar nationalsocialismen som en politisk religion är något som undandrar sig åtminstone min bedömning. De ideologiska aspekterna har emellertid ingen särskilt framträdande plats i Löows framställning.

Hon kommer genast i början med ett viktigt påpekande: "Jag anser även att det är viktigt att studera den motreaktion de nationalsocialistiska och fascistiska rörelserna mötte från de etablerade politiska partierna och från myndigheter och samhällsorgan. Studier av motreaktionen är av central betydelse när det gäller att förstå hur en demokrati kunde gå segrande ur en strid med en totalitär ideologi alternativt duka under för den."

Då Löow presenterar avhandlingens målsättningar återkommer hon till detta och framhåller att en studie av nationalsocialismen i Sverige blir meningsfull först när partierna (d.v.s. de nazistiska) ställs i relation till den reaktion de mötte från etablerade politiska partier och myndigheter och samhällsorgan. Kapitlet om det omgivande samhällets motreaktion innehåller dock inte mycket om de etablerade partierna, men desto mer om säkerhetstjänsten, vilket beror på att den i januari 1945 tillsatta Sandlerkommissionens material har utgjort en lättillgänglig och lättbearbetad källa.

Förteckningen över brister kan ytterligare kompletteras med att den stilistiska nivån är tämligen medelmåttig, rättstavningen och ortografin icke helt klanderfri och bokens ombrytning direkt amatörmässig. Rubrikapparaten gör inte ett särskilt genomarbetat intryck. Att skriva tyska namn riktigt bereder författaren vissa svårigheter

(Königsberg pro Königsberg, Reichssicherheits Ampt pro Reichssicherheitshauptamt, Das Schwartze Korps pro Das Schwarze Korps).

På avhandlingens pluskonto bör antecknas framför allt den på icke tidigare utnyttjat kvantitativt material baserade utredningen över medlems- och funktionärskårens struktur inom de svenska nazistpartierna. Av denna framgår bl.a., att den nationalsocialistiska rörelsen var betydligt manstarkare än vad tidigare forskning visat. "Totalt hade de svenska nationalsocialistiska organisationerna uppskattningsvis c:a 30 000 öppna och hemliga medlemmar i mitten av 1930-talet". Lööws rön bekräftar även för Sveriges del riktigheten av den gängse bilden, att medlemmarna och funktionärerna var övervägande unga personer som rekryterades från medelklassen.

Henrik Ekberg